

Єрмаков Вячеслав Володимирович,

кандидат географічних наук, доцент кафедри географії та методики її навчання
Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка
(Полтава, Україна)

Зміни природних ландшафтів в межах Центральної та Південно-Східної Європи

Регіон Центральної, Східної та Південно-Східної Європи характеризується високою заселеністю, давніми традиціями господарського освоєння і значним ступенем антропогенної перетвореності природних ландшафтів.

Сучасні країни Центральної Європи у фізико-географічному плані відносяться до східної частини області середньовисотних гір Західної Європи та низовинної Середньоевропейської рівнини. Мозаїчність рельєфу та значний вплив атлантичного океану зумовлюють особливості кліматичних умов та поширення ґрунтово-рослинного покриву.

Для природних умов Середньоевропейської рівнини були характерні широколистяні та мішані ліси на бурих лісових і підзолистих ґрунтах. Суцільні масиви важкопрохідних мішаних і широколистяних лісів, які у давній час вкривали усю дану територію, ще давні римляни називали герцинським лісом. Ці ліси тривалий час були перешкодою для проникнення із Південної Європи до її центральних та північних частин. Лише невеликі безлісні ділянки серед суцільного лісового покриву були приурочені до районів поширення лесових відкладів на Верхньорейнській і Полабській рівнинах та у Тюрингенському басейні. На лесах утворилися чорноземовидні ґрунти та існувала рослинність степового типу. Саме ці ділянки найпершими зазнали розорювання. Але сучасна картина рослинного покриву істотно відрізняється від тієї, що була характерна для регіону у давнину [1;2]. Зростаюче населення і розорювання нових ділянок земель призвели до прогресуючого скорочення лісів.

Активне господарське освоєння цього регіону Європи відноситься до кінця середньовіччя та початку нового часу. Тому у наш час лісові ландшафти займають невелику частину території. У західній частині рівнини, в межах Нідерландів, Данії та Німеччини, природні ліси майже не збереглися і у ландшафті пануюче місце належить природним і сіяним лукам, ріллі і штучним

деревонасадженням. Краще збереглися ділянки лісової рослинності у східній частині рівнини в межах Польщі. Внаслідок зведення лісів багато представників первісної фауни регіону майже повністю зникли або збереглися у напівсвійському стані у національних парках та заповідниках.

Природні формації лісів збереглися головним чином на схилах деяких гірських масивів, а також на одноманітних, мало розчленованих плато із слабко дренованими поверхнями (Рейнські Сланцеві гори, Арденни, Оденвальд, Судети, Чеський Ліс, Гарц, Шумава).

Фізико-географічний регіон Карпат і дунайських рівнин знаходиться південніше і клімат його має більш чіткі континентальні риси, що проявляється не тільки на рівнинах, але і у горах, що зумовлено особливостями географічного положення у глибині материка, на значній відстані від Атлантичного океану. Для природних умов регіону характерним є поширення лісових типів рослинності і ґрунтів у горах та степових і лісостепових – на рівнинах. Але к наш час низовини майже повністю розорані і природна рослинність замінена на агроландшафти. На вододільних просторах Середньодунайської низовини раніше був поширений типовий різнотравно-злаковий степ (т. зв. пушта), яка ще на початку ХІХ ст. використовувалася в якості пасовищ. Повністю зникли на дунайських рівнинах представники крупної степової фауни, збереглися лише різноманітні гризуни та численні дрібні степові птахи. Майже повністю зникли і заплавні ліси в межах Середньо – та Нижньодунайської низовин.

Краще збереглися природні ландшафти Карпат, але і там відчувається значний антропогенний вплив, особливо на нижніх схилах гір. Ступінь перетвореності флори і фауни неоднакова у різних частинах Карпат і залежить від щільності населення. Особливо густо заселені передгір'я та внутрішньогірські улоговини, тоді як на схилах гір населення відносно рідке.

Балканський півострів у природному та культурно-історичному плані являє зовсім іншу область, яка відноситься до східної частини Середземномор'я. Північна межа Балканського півострова проводиться за течіями річок Сави і Дунаю, і далі на схід від широтної ділянки Дунаю, приблизно по 440 пн. ш., до узбережжя Чорного моря. На заході цей регіон омивається Адриатичним та Іонічним морями, на сході він обмежується Чорним морем,

протоками Босфор і Дарданелли, Мармуровим та Егейським морями. До його складу також включаються численні острови Іонічного, Егейського морів та крупний острів Крит.

У північній частині півострів має найбільшу ширину і характеризується масивністю. На південь він поступово звужується, зростає розчленованість його берегової лінії, відокремлюючи на крайньому півдні дуже розчленований півострів Пелопоннес. Поверхня Балканського півострова переважно гориста (саму назву півострова виводять від турецького слова «балкан» у значенні «гора»), рівнинні, низовинні ділянки, а також улоговини займають порівняно невелику площу.

На більшій частині території півострова клімат помірний, з відтінками континентальності у внутрішніх частинах. Ці особливості пов'язані з крайнім східним положенням Балканського півострова в межах Європейського Середземномор'я і тісним зв'язком з материком. На півночі, між півостровом та основною частиною Європи, відсутні значні орографічні бар'єри, що сприяє вільному проникненню помірних повітряних мас в межі півострова в усі пори року. Типово середземноморський клімат характерний тільки для порівняно вузької смуги західного і південного узбережжя Балканського півострова завдяки своєму більш південному розташуванню і захищеності гірськими хребтами від проникнення континентальних повітряних мас. Але при цьому величезну роль у формуванні клімату Балканського півострова відіграють особливості гірського рельєфу.

Переважаючі гірського рельєфу, різноманіття кліматичних умов та відмінності у розподілі річкового стоку створюють значну строкатість ґрунтово-рослинного покриву. Для ґрунтово-рослинного покриву північної і центральної частин регіону характерним є поєднання лісових і степових типів. Різні типи лісів (широколистяні та гірські хвойні) з відповідним ґрунтовим покривом поширені головним чином у гірських районах, тоді як рівнини і внутрішні улоговини безлісні, і в їх межах переважають степові ландшафти.

У південній частині півострова у складі природного рослинного покриву зростає роль середземноморської флори. При цьому рослинність західної частини півострова, яка отримує більшу кількість опадів (особливо Іонічних островів), багатша і різноманітніша, ніж рослинність посушливого південного сходу

(Греція і острови Егейського моря). Тут отримала поширення формація маквісу, який вкриває узбережжя і нижні частини схилів гір, на південному сході переважає більш ксерофітна формація фригани, а вище у горах вони замінюються шибляком.

Вигідне географічне положення, багата культурно-історична спадщина регіонів Балканського півострова, особливо Греції, давнє господарське освоєння зумовили високий ступінь перетвореності природи та значну трансформацію ландшафтів. Так, практично уся територія давньої материкової Греції та острови Егейського моря були вкриті лісами і чагарниками середземноморського типу з переходом до лісів помірного поясу у гірських районах [3].

Сучасні ландшафти багатьох районів Балканського не дають уявлення про природний рослинний покрив, оскільки їх земельні і кліматичні ресурси давно та інтенсивно використовуються. У гірських районах до значної висоти позначається вплив людини на природу і поширюються ландшафти різного ступеня антропогенної перетвореності. Це стосується насамперед Болгарського плато, Марицької низовини, внутрішніх улоговин, а також Греції і островів Егейського моря. Значного знеліснення зазнали широколистяні ліси на приморських гірських хребтах і на прибережних низовинах. У багатьох місцях ліси постраждали від вирубок на паливо та випасу худоби (кіз та овець), особливо багато лісів знищено у районі Динарського карсту, а також у горах Пінду на території Греції. Значні площі на південному сході Балканського півострова та островах Егейського моря являють сьогодні напівпустельні ландшафти антропогенного походження. Тільки в межах окремих малонаселених гірських районів півострова флора і фауна відносно добре збереглися, але і тут деякі види крупних тварин повністю зникли, але про які є згадки в історичних документах (леви, фазани та ін.).

Список використаних джерел

1. Берг Л.С. Климат и жизнь. 2-е, переработанное и дополненное издание. М.: Географгиз, 1947. 356 с.
2. Власова Т.В. Физическая география материков (с прилегающими частями океанов): В 2 ч. Ч. 1. Евразия, Северная Америка: Учеб. для студентов пед. ин.-тов по спец. №2107 «География». 4-е изд., перераб. М.: Просвещение, 1986. 417 с.
3. История Древней Греции. Под ред. В.И.Авдиева, А.Г.Бокшанина и Н.Н.Пикуса. Учебник. М. Высшая школа, 1972. 424 с.